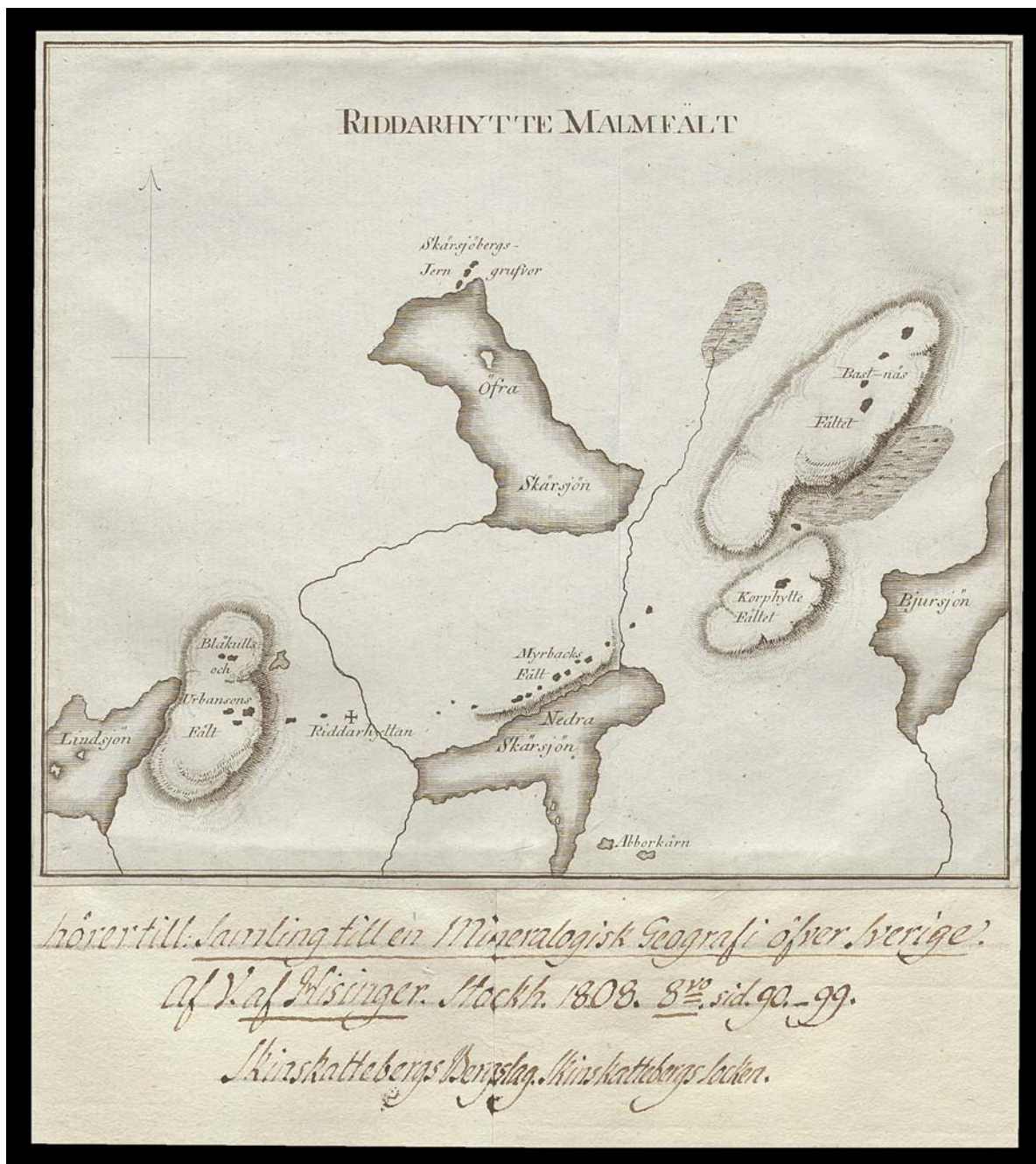

**Stockholmsbröderna Jakob och Hans Urbansson,
pionjärer för igångsättandet av koppargruvorna i
Riddarhyttan och Ljusnarsberg**

hörer till Samling till en Mineralogisk Geografi öfver Sverige af W. af
Hisinger. Stockh. 1803. 8te sid 90-99, Skinskattebergs Bergslag
Skinskattebergs socken

Stockholmsbröderna Jakob och Hans Urbansson - pionjärer för igångsättandet av koppargruvorna i Riddarhyttan och Ljusnarsberg

Förord

Både Riddarhyttans gruvområde och kopparverk i Skinnskattebergs kommun samt Ljusnarsbergs koppargruva i Kopparberg, har Jakob Urbansson från Stockholm att tacka för att det kom igång verksamhet där. Brodern Hans fick beträffande Riddarhyttan också en betydande roll, där han även fick ett av gruvfälten uppkallat efter sig, Hans Urbansson-fältet.

Undertecknad har fascinerats av deras öde genom att ha läst flera böcker av Harald Carlborg (1886 – 1970), brukspatronson från Skinnskatteberg, som utbildade sig på Tekniska Högskolan i bergsteknik och efter många års arbete med gruvor såväl i Bergslagen som i Brasilien och resor världen över, avslutade sin karriär på Kommerskollegium i Stockholm. Under sin tid på Kommerskollegium skrev Harald Carlborg bl a:

- *Riddarhytte malmfält*, utgiven av Kungl Kommerskollegium och Sveriges Geologiska undersökning, Stockholm 1923, Harald Carlborg och Per Geijer.
- *En Bergsbok till Carl Sahlin, 1921*, kapitlet *Om järnhanteringen i Skinnskatteberg från mitten av 1500-talet till omkring 1620*
- *Jakob Urbansson - Ett malmletaröde i början av 1600-talet*, särtryck, publicerat i *Med hammare och fackla VI*, 1935.

Annan litteratur, som jag också läst är:

- Carl Hults *Ljusnarsbergskronikan*, (1891 andra upplagan)
  - *Ljusnars Kopparberg –en hembygdsbok*, 1960
  - tidskrifterna *Litofilen nr 1 1999 och nr 1 2004* samt *Disponibelt nr 1, 2013*
- Även på Internet finns en hel del, bl a Jan Pernståls sammanställning av *Kopparhanteringen i Ljusnarsberg*

Men det var Särtrycket om Jakob Urbansson, som först kom i min hand och väckte mitt intresse. I detta framgår Harald Carlborgs stora intresse och sympati för Jakob Urbansson. Han har fångslats av honom och insett hans betydelse.

Uppgifterna om brodern Hans Urbanssons vuxna liv är huvudsakligen hämtade från boken *Riddarhytte malmfält*.

Carlborg har ingående forskat bl a i Riddarhyttans bruksarkiv och i E W Dahlgrens *Louis de Geers brev- och affärshandlingar 1614 – 1615*, vidare i *Riksregistret 1612*, *Kammararkivet 1630*, *Jernkontorets annaler* samt haft tillgång till diverse andra arkiv i Stockholm.

Själv har jag tagit del av arkivmaterial från Stockholms Stadsarkiv. Det är *Urban Michelssons arvsskifte*; Uppslag ur *Stockholms Rådhus och Råd, Stockholm 1915: Rådmän i Stockholm, sid 157*; samt notiser ur *Stockholms stads tänkeböcker*.

I dessa handlingar fanns nytt, ej tidigare publicerade (åtminstone inte i det ovan redovisade källmaterialet) uppgifter om fadern och brödernas bakgrund.

Någon uppgift är även hittad på *Stockholmiana* på Internet.

Jag tycker att brödernas betydelse och liv är så intressant, att det är dags lyfta fram dem, när det nu finns så mycket dokumentation. Därför har jag skrivit ned följande artikel, där jag vävt samman uppgifter om de båda brödernas liv.

Jakob Urbanssons liv fram till 1613

Carlborg skriver i början av sin skrift¹: ”Den tidigaste handling där namnet Jakob Urbansson påträffas är i ett kungabrev från den 6 maj 1612, där en Hans Duglitz åläggs att återlämna ett hus, östantill beläget vid bron (Skeppsbron), till Jakob Urbansson, som ärvt huset efter sina föräldrar. I kungabrevet, undertecknat av Gustav II Adolf, kallas Jakob Urbansson för kungens trotjänare och skeppskapten.”

I en not anger författaren, att det fanns en *Urban Michelsson* i slutet av 1500-talet i Stockholm, som var köpman och hade affärer med kronan och som möjligen kunde vara Jakob Urbanssons far.

14 juni 1613 dyker Jakob Urbanssons namn åter upp, fortsätter Carlborg, nu i en order att föra de soldater, som varit förlagda i Örebro, Strängnäs och Torshälla till Stockholm.

Därefter följer spekulationer om hur Jakob Urbansson först kommit i kontakt med bergshantering. Det kanske var just som sjömilitär, eftersom den på den tiden ofta använda örlogshamnen Älvsnabben låg mitt emot Utö, som haft järnbrytning sedan 1100-talet. På 1500-talet, liksom tidigare, bröts förmodligen malmen av tyska bergsmän. Men på 1600-talet hittades blyglans och en silvergruva öppnades 1607 i områdets nordligaste del och där bröts under några år en silverhaltig blyglans. Till örlogshamnen Älvsnabben hade säkert Jakob Urbansson seglat många gånger och kommit i kontakt med frakterna från Utö menar Carlborg.

Men nu kommer kompletteringshandlingarna från Stockholms Stadsarkiv in

De visar nämligen att *Urban Michelsson* först omtalas som köpsven i Stockholm. (Köpsven = de som för handel eller av andra orsaker tillfälligtvis uppehöll/befann sig i staden) Året var 1576. Han hade bodar, där han förvarade diverse handelsvaror som skinn, lärft, spannmål, spåkelax, stångjärn osv^{4c} och hade affärer med Kronan. 1581 köper han en tomt i Fru Gunille Gränd och bygger ett stenhus. Gränden kallades sedan Urbansgränden. Idag heter den Packhusgränd.

Han förestod en hel del hantverksämbeten. Han blev medlem i Borgerskapets äldste. Några år var han brand- och kvartermästare och innehade nyckeln till Söderport, han blev invald i Rådet. Var även krämnär, en sådan skulle utkräva böter och se till att staden fick in kapital och skatter i rätt tid. Han var rättsfogde, satt i rätten på 1590-talet och representerade staden vid Johan 111:s begravning 1592. Han var en av de fyra män, som 1593 upptog skatt för ett välkomstkredens till Kung Sigismund och representerade staden vid Sigismunds kröningshögtidligheter i Uppsala 1594.

Han dog före 1603 och efterlämnade två söner, Jakob och Urban. Inga uppgifter finns i dessa handlingar om hustrun eller varifrån han kom.^{4a}

I *Arvsskifteshandlingar av 19. 11. 1605*.^{4b} framkom att Hans då var omyndig och fick rådmännen Matts och Anders Andersson som förmyndare för sin arvedel fram till 1614. Men Jakob fick ut sin del direkt, eftersom han 1605 var myndig. Förutom guld, silver, koppar, tenn, mässing, brytemalm, kläder samt handskrifter på utestående gäld, fick bröderna dela på en hel del fastigheter: säteshuset med extra tomt i Stockholm (Jakob) nästan likvärdigt hus (Hans), bodar i Arboga och Köping, korsvirkesbodar i Stockholm, stall, badstuga, ett par hus vars beskrivning är oläsligt, malmgård på Södermalm.

Värdet på fastigheterna var 1290 daler för vardera sonen. För värdet på det övriga fanns inga uppgifter.

Fadern hade alltså handlat med både stångjärn och ädla metaller förutom allt annat. Jakob Urbansson kom tydligen tidigt i kontakt med handelsvaran järn. Dessutom hade fadern varit en betrodd man, varit rättsfogde, setat i rätten, fått representera staden vid kungabegravning och kröning. Familjen var välbeställd och etablerad.

I samma handlingar står det plötsligt att *1607 skänkte Karl IX bort all Jakob Urbanssons egendom samt även brodern Hans korsvirkesbod till Duglitz och fördrev Jakob Urbansson ur riket*.^{4a}

Kvar blev hans bror Hans Urbansson, då bara 11 år gammal.

Födelseåret för Hans bör ha varit 1596, om myndighetsåldern var 18 år 1614, då förmyndarskapet upphörde. Jakob var myndig 1605. Han bör då ha varit född senast 1587. men födelseuppgifter saknas.

Vad i all sin dar hade hänt? Vad kunde bakgrunden vara?

Kunde faderns engagemang med Sigismund ha något med Jakobs fördrivning att göra? Efter en titt i olika historieböcker (Alf Henrikssons och Herman Lindkvists) visade det sig att så var det nog. Sigismund, som son till Johan 111 och Katarina Jagellonica från Polen, var vid faderns död 1592 den rättmätige tronföljaren. Han befann han sig då i Polen, där han var kung. Men som framkom ovan anlände han till Sverige och kröntes till kung 1594. Hertig Karl strävade dock själv efter kronan och fick riksdagen att 1599 avsätta Sigismund som kung i Sverige och utse Hertig Karl som Riksföreståndare, vilket han var åren 1599–1604. Han bedrev då räfst och rättarting med dem som stått på Sigismunds sida. OBS Linköpings blodbad 1600, där han lät avrätta de främsta rådsherrarna, som stått på Sigismunds sida. Urban Michelssons öde är okänt, men det stod ju att han dog före 1603. Enligt Alf Henrikssons historiebok hamnade många av Sigismundsanhängarna bland borgarna i fängelse eller avrättades. Det är troligt att Urban Michelsson hörde till dem.

Det var ett grymt öde för bröderna, deras trygga liv slogs i spillror, fadern avrättades, och Jakob fråntogs sin egendom och blev utvisad ur riket.

Hertig Karl blev kung 1604 och levde till 1611, men Sigismund ansåg sig fortfarande vara den rättmätige kungen i Sverige, varför det rådde krig mellan dem, ur vilket Karl till slut avgick som segrare. Att Karl IX väntade ända till 1607, innan han beslagtogs Jakob Urbanssons egendom och utvisade honom, verkar ju egendomligt. Arvsskiftet ägde rum november 1605, kanske det dröjde innan det stadfästes? 1607 kröntes Karl IX till kung, kanske finns ett samband där, om Jakob Urbansson på något sätt vägrat medverka? I de refererade historieböckerna omtalas Karl IX oerhörda misstänksamhet mot personer, som han trodde smidde ränker mot honom.

1607 står Jakob Urbansson nämnd som köpman i Stockholm, han hade lånat ut pengar till en Hans Nilsson i Skellefteå.⁵ Det måste ha varit strax före utvisningen, eftersom han i kungabrevet 1612 var sjökaptan.

Kanske det var under de fem utlandsåren han knutit kontakter och fått erfarenheter av bergsbruk? Och var det under dessa år han blev sjökaptan?

Spekulationerna om hamnen Älvsnabben och Utö skulle i så fall endast gälla från 1612.

Men nu tillbaka till kungabrevet i maj 1612, där Douglitz uppmanades lämna tillbaka det aktuella huset till Jakob Urbansson. Karl IX dog 30 oktober 1611 och Gustav II Adolf utropades till kung 26 december 1611, 17 år gammal. Denne måste ha försonats med Jakob Urbansson redan tidigt under 1612, eftersom kungabrevet 6 maj visar, att Urbansson nu är anställd som skeppskaptan hos Kronan och nämns som Kungens trotjänare.

Förklaringen kan vara uppgiften i Herman Lindkvists *Historien om Sverige* att Gustav 11 Adolf visserligen inte tog avstånd från faderns illdåd men tidigt såg till att försona sig med de avrättades söner. Det styrker antagandet att Urban Michelsson blev avrättad

1613 - Jakob Urbansson får både sitt första och andra Bergverksprivilegium.

9 oktober 1613 får Jakob Urbansson kunglig fullmakt att söka efter silvermalm just på Utö. Vid denna tid, 1613, skedde en omorganisation av befälskadern vid flottan och Carlborg tror att Urbansson "såg om sitt hus" och sökte sig annat levebröd. Han hade anhållit om att få söka silvermalm på Utö och fick det alltså genast beviljat.

Ytterligare bevis på den kungliga försoningen är att Jakob 28 december samma år fick som avräkning på kronans skuld till hans far en försträckning åt sig på fyra år på flera gårdar på Utö och två på Muskö, vilket innebar, att han fick uppbära såväl kronoskatten från ön samt inkomsterna från böndernas dagsverken av körslor, kolning och brytning.

Carlborg säger, att man inte vet något om Urbanssons tid på Utö. Men något pionjärbete kan det inte ha handlat om, fortsätter han, eftersom en silvergruva redan hade öppnats 1607.

Tiden på Utö blev dock inte så lång för redan 30 december 1613, alltså fortfarande samma år, kom nästa privilegium, som gällde Lindes bergslag. Jakob Urbansson fick nu Bergverksprivilegium på ett järnmalmstreck vid sjön Ljusnarn i Lindes bergslag, där han hade för avsikt att anlägga ett järnbruk. Detta var säkert i nuvarande Ljusnarsbergs församling tror Carlberg. Enligt hembygdsboken om Ljusnarsberg låg dock detta streck i Salbo, som var en gammal trakt med tidig hytt- och gruvhantering och invandring av finnar. Hur detta utföll vet man inte. Men i 1613 års kronoräkenskaper finns en anteckning om att några finnar byggt sig hyttor i Linde, där de skulle tillverka tiondejärn. Kanske kan man spåra Urbansson bakom dem, menar Carlberg.

Artikelförfattaren ställer sig frågan hur i all sin dag det kom sig att Jakob Urbansson ville anlägga ett järnbruk just där? Vilka kontakter hade han? Vilka uppgifter? Kan faderns bod i Köping haft ett finger med i spelet? Var det malm han hade där? Och kände han i så fall till något om järnbruken kring Köping? Ja, så kan man spekulera utan att få svar.

Genombrott för Jakob Urbansson – han utses till Öfverste i Skinnskattebergs Bergslag

Inte heller vid järnmalmstrecket vid sjön Ljusnaren kan Urbansson ha vistas särskilt länge, han gjorde nämligen under 1614 studiebesök i Tyskland och besökte där flera gruvor. Där nere värvade han några personer, "en hop bergvärkare", till Sverige. Det skriver han i en ny ansökan till kungen, där han ber att få sig tilldelat ett bergverk för sig och sina bergvärkare från Tyskland. Och det fick han: *Han får nämligen 20 december 1614 fullmakt att vara Öfverste vid Skinnskatteberg.*

Kort historisk bakgrund om Bergsbruket i Skinnskattebergs bergslag

Skinnskattebergs, Heds och Gunnilbo socknar utgjorde Skinnskattebergs bergslag. Skinnskattebergs namn nämns redan på 1300-talet och då som Skinnsäckhieberg. Hyttor och hamrar har funnits över hela kommunen, men de senare låg framför allt längs Hedströmmen. Hamrarna utvecklades efterhand till järnbruk med en karaktäristisk bruksmiljö. I hela denna bergslag fanns året 1550 16 bergsmän; bergsmännen skattade totalt 2 273,75 kg fastejärn och skattejärn

1575 fanns 668 skattebönder, 20 svedjebönder, 40 kronobönder, 16 frälsebönder, 23 torpare och nybyggare, 6 präster.

Alla dessa skattade något osmundsjärn och stångjärn, hampa, kol, 16 mårdskin, 448(!) Ekorrskinn, kol och dagsverken.

Men att det fanns ännu äldre järnhantering visar namnet Hedningagruvan, som tyder på förkristen brytning så att säga. Dessutom har det i Riddarhyttan, åtminstone periodvis, bott och verkat människor så tidigt som ca 700 år f. Kr. Då kom folk för att framställa järn ur "den röda jorden". Man har funnit rester av många blästerugnar för järnframställning vars ålder har kunnat fastställas med C 14-metoden.

På Gustav Vasas tid uppmuntrades man även leta efter kopparmalm, men riktig fart tog det inte förrän Gustaf II Adolf hade fått Skinnskatteberg i förläning 1609, då han lät påbörja en rejäl utveckling vid Skinnskattebergs Kronobruk. 1609 uppfördes en hammarsmedja, 1611 en kopparhytta för provsmältning av kopparmalm, men det blev inget bra resultat utan 1612 byggdes en svavelugn för att kunna tillgodogöra sig kopparmalmen. 1612 byggdes även en ny masugn. Borns kungsgård mellan Övre och Nedre Vättern, där konungens egen befallningsman residerade, byggdes upp. Där bodde också drängar och pigor och där tog bergöverstar och övriga Kronans män in på sina resor.

En viss kopparbrytning förekom, förmodligen på malmen från Svavelberget i Kärrbo, vars magnet- och svavelkis var något kopparförande och en kopparhytta uppfördes vid bruket. Men resultatet var dåligt pga för mycket svavel. Kronan ville dock att man skulle leta efter mer kopparmalm och en bergletare, Petter Antonij, anställdes under vars ledning två bergszäller (utländska bergsmän) och två drängar arbetade tre månader under 1613 med en koppargruva, okänt vilken, men det ledde tydligen inte heller till någonting, för sedan upphörde Kronans koppargruvdrift i trakten.

Under denna allmänna upprustning på 1600-talets början byttes sockennamnet till Skinnskatteberg.

I dessa trakter skulle alltså Jakob Urbansson nu vara Överste.

I privilegiet efterlåter kungen till honom och hans medconsorters det kopparstreck som funnits/hittats vid Skinnskatteberg samt övriga malmstreck och vad bruk han och hans folk kan finna på både kungens och kronas ägor att bruka under 4 år.

De har också rätt att under de 4 åren på sin omkostnad få uppta ödetorpet Orrhyttan och där bruka alla de malmstreck de kan finna där omkring. Orrhyttan var ett "ödetorp" i Linde Bergslag vid Östra Born. (OBS Torp kunde även vara en hytta eller smedja) Orrhyttan var enligt Carlborg den enda i orten urminnes kopparhyttan, möjligen uppförd och övergiven redan under medeltiden.

Allt detta för tre fat osmundsjärn årligen.

Urbansson ska också se till att de fyra Finnar, som bo vid Ljusnaren och Birkale Skogh och sjöar i Lindes bergslag årligen till "oss"/kungen" ska leverera så mycket järn eller osmundsjärn, som de är vana att göra. *"Ingen får hindra Jakob Urbansson och de övriga i detta hans arbete"*, så slutar fullmakten. Och för att underlätta arbetet för honom upplåtes "vår hyttegård vid Skinnskatteberg med hyttor och all dess lägenheter i våthe och torre" (alltså ett arrende).

Han fick privilegiet 20 december 1614, men redan efter drygt en månad blev det en ändring eller komplettering och Jakob Urbansson utsågs nu av Gustav II Adolf istället 29 januari

1615 till *Befallningsman över Skinnskattebergs Bruk* med alla de förmåner som föreskrivits och fanns för bruket, nämligen pengar, proviant (torrfisk, lax, strömming, salt, kött, smör), kläder, tyg, hö, kol (brukets drängar skulle hugga och kola 60 stigar). Motprestationen var att han och hans medconsorters levererade 390 skeppund stångjärn på den nyinrättade vågen i Köping. Dessutom fick han äganderätt till kronohammaren mot 2 skeppund järn i ränta per år. Han hade dispositionsrätt till allt som fanns vid hyttor och hamrar. Han fick fritt disponera järnet efter det han fullgjort sin leveransplikt och skulle även få bergsmännens tiondejärn. När tiden kom, att han skulle lämna ifrån sig bruket, skulle det finnas kvar samma inventarier och byggnaderna skulle hellre vara förbättrade än försämrade.

Artikelförfattaren tycker att man kan säga att Urbanssons ansökan kom vid precis rätt tidpunkt. Kronan var ”ute efter” koppar för att uttrycka sig med modernt språkbruk och fortfarande kanske försoningsgesten fanns med i bilden för Jakob Urbansson, eftersom han ju fick Gustav II Adolfs eget bruk så att säga, som denne fått i förläning av sin far.

Skilån

Det måste ha gått åt mycket tid för Jakob Urbansson att utforska trakten och leta efter alla streck han hade rätt till enligt Översteprivilegiet. Befallningsmannaskapet måste väl ses som ett tillägg till Översteprivilegiet. Han skulle ju först och främst leta koppar sedan dessutom driva järnbruket för att kunna leverera så mycket järn, som kronan krävde.

Om det ”funna kopparstrecket”, som nämns i hans privilegium, var Antonijs gruva, vet man inte. Men enligt Carlborg ligger den gruvan i det, som idag kallas Hans Urbanssonfältet. Där ligger också Hedningagruvan. Men på den tiden ansågs kopparstrecket ligga på marken i Skilå hemman, och Jakob köpte Skilå hemman 1616 för att vintern 1616/1617 sätta igång en omfattande byggnadsverksamhet där med både timmermän och murare och ”utan tvivel påbörjades nu det första kopparsmältverket vid Riddarhyttan”, skriver Carlborg.

Jakob tog in sin bror Hans som kompanjon i consortersgruppen. Denne hade nyss blivit myndig och bodde i Stockholm. Han hade för övrigt gift sig 1617 med Ingrid Hansdotter (Svan), änka efter Hans förmyndare, rådmannen Anders Andersson, och dotter till rådmannen Hans Ulfsson Svan.^{4a}

Till Skilån räknades Riddarhyttetorpet som fäbod. Denna var öde och inga anläggningar fanns där. Visserligen hade Tomas Hammarsmed, som bodde i Skinnskatteberg och möjligen var anställd av Kronan, fått brev 1610 på det sedan mitten av 1500-talet öde Riddarhyttetorpet, att där uppföra hammarsmedja och hytta. Men han utnyttjade inte sitt privilegium. Brevet finns i Riddarhytte arkiv och det är möjligt, att han överlätit sina privilegier på Jakob Urbansson, skriver Carlborg.

Men det visade sig att kopparstrecket låg på den mark, som hörde till Riddartorpet. Så småningom skulle det strecket, som ett av många fält i området, kallas *Hans Urbansson-fältet*. Där låg *Kantals-, Pelles- och Lo-gruvorna*

Kantalsgruvna är den ursprungliga, första gruvan, som gott kunnat få heta Jakob Urbanssons gruva anser artikelförfattaren!

Jakob Urbansson mister sina privilegier

1617 tog Kronan tillbaka kontraktet om Skinnskattebergs bruk från Jakob Urbansson.

Denne beskylldes för att låtit verken förfalla och i synnerhet kronosmedjan var i dåligt skick

Det finns inga handlingar från denna tid.

Som man sett var han ju mest intresserad av Skilån och hade kanske inte levererat allt järn han skulle. Att byggnader skulle förfalla på så kort tid låter inte så troligt. Carlborg tror att efterträdaren, Michel Hindriksson, som nu tog över och dessutom fick ansvar för ytterligare områden, bredde på förfallet för att få loss pengar. Denne var nämligen synnerligen intresserad av byggnationer, och satte igång en omfattande byggnadsverksamhet. . Han råkade emellertid snabbt falla i onåd och skickades iväg 1619.

Men uppe i Skilån fortsatte Jakob Urbansson att arbeta för fullt med att ta upp gruvor. Han har själv sagt i sitt memorial till Bergsamtet rörande *Malmstreck i Bergslagen*, (återkommer längre fram i artikeln) att han i Skinnskatteberg *upptagit tre koppargruvor och byggt hyttor och nedlagt 3000 daler, som hans räkningar utvisar, innan hans bror gick in och ”därpå lade ett runstycke”*. (runstycke närmast samma sak som öre)

1620 - Undersåten och invånaren i Stockholm, Hans Urbansson, kommer in på arenan

Under 1618 hade Hans Urbansson haft vissa uppgifter kring kyrkotionde att sköta åt kronan. Men 31 mars 1620 utfärdades av Gustaf II Adolf. *Arrendekontrakt till undersåten och invånaren i Stockholm Hans Urbansson*

Det var tvära kast, som sammanhänger med följande.

I en relativt nyutkommen bok (2008): *Statsmakt till salu, Arrendesystemet i privatiseringen av skatteuppbörden 1618 – 1635*, författare är Mats Hallenberg, får man veta att staten under 1620-talet arrenderade ut statliga tillgångar som gruvor, skeppsvarv, verkstäder, kungsgårdar till kapitalstarka privatpersoner, som fick driva verksamheten för egen vinning. Även skatteuppbörd, tullar och andra inkomster fördes över, som ett led i att effektivisera den statliga förvaltningen. Köpmännen blev aktiva som skattearrendatorer (skatteförpaktare) I Bergslagen var industriintressen dominerande bland arrendatorerna. Två konkurrerande grupper, som samtidigt kunde vara ekonomiskt beroende av varandra klev fram. Det var utländska industrimän med eget eller andras kapital i ryggen samt kronans före detta bergsfogdar och specialister. Även kapitalstarka Stockholmsborgare som Hans Urbansson och Knut Kråka räknades till den första gruppen och kom in i Skinnskatteberg respektive Kopparbergslagen. De inhemska specialisterna blev ofta utkonkurrerade av det utländska kapitalet. Skattearrendena utnyttjades som ett led i uppbyggandet av landets krigsindustri. Bruksherrarna fick arrenden på närliggande skattedistrikt. Samarbetet mellan statsmakten och bergsnäringsen var central för den svenska militärstaten skriver författaren. Kända utländska män från denna period är De Geer, De Besche, Silenz. En viss summa i reda pengar skulle de betala till Kronan, men resten var deras.

Systemet med skattearrenden väckte till slut mycket starka protester hos bönderna, som menade att de ville betala sin skatt till kungen/staten och inte till affärsmän. Adeln och prästerskapet instämde och anslöt sig till bönderna. Till slut (1635) avskaffades systemet. Det berodde även på att statsmakten förlorade mycket av insynen i samhällets utveckling. Men bergsmännen fick även i fortsättningen ansenliga förmåner eftersom Staten var beroende av deras insatser för krigsindustrin.

Hans Urbanssons arrende:

” Vi har försett honom med arrende och förpaktat honom för 6 år all den renta, uppbörd och rättighet som tillhör oss och kronan i Skinnskatteberg socken samt Odensvik och Malm(nuvarande Gunillbo och Heds socknar) att uppbära för sig och bruket och njuta, bruka,

avyttra, förhandla. Dessutom ska han från fogden i Ulvsunda årligen erhålla 140 tunnor spannmål.”

Borns kungsgård och hemman ingick i hans område. Villkoret var att han till påsken varje år skall betala 1561 daler till Rentekammaren.

OBS inget stångjärn eller koppar som betalning, nu är det reda pengar som gäller!

Skatteförpaktaren och arrendatorn Hans Urbansson blir också befallningsman för de tre socknarna och erhåller privilegium på Kopparbruket

I samband med detta arrendekontrakt i mars 1620, som förnyades efter 4 år och sedan fortsatte förnyas ännu många år, utnämns i april 1620 Hans Urbansson även till *Kronans befallningsman* över de tre socknarna, **Skinnskatteberg**, Gunillbo och Hed.

Kronhammaren i Skinnskatteberg skulle han få disponera hela den tid han fanns kvar på orten

Som kronan på verket erhåller Hans Urbansson i september 1620 även *privilegium på Kopparbruket*. Det innebar 10 års frihet från alla utlagor, tullfri utförsel av koppar, som tillverkats, nyttjanderätt till torpen Lindeshyttan och Riddarhyttan samt tillstånd att upprätta en hytta vid strömmen. Han fick rätt att utta arbetsfolk där han behövde och befria dem från utskrivning, han hade rätt till alla böter som hans folk kunde bli ådömda på ting, han hade nyttjanderätt till alla slagghögar. (slagghögar betyder kanske varphögar, slagg kan knappast ha varit så användbart som däremot gammal varp är)

Efter de 10 frihetsåren skulle bruket utarrenderas till honom och hans arvingar.

I ovanstående arrendekontrakt och privilegium för Hans Urbansson ser man tydligt spåren av den nya perioden mellan 1620-1635. Hans Urbansson var en kapitalstark köpman, en som passade in i den nya ordningen. (Utöver faderns arv och eget köpmannaskap kan också giftermålet med änkan tillfört ytterligare kapital)

I stället för befallningsman blir nu Jakob Urbansson förvaltare på bruket åt sin bror.

Detta måste ha känts svårt eller bittert för Jakob Urbansson. Han hade som sagt köpt Skilån 1616 och börjat anlägga erforderliga anläggningar för ett kopparverk under vintern 1616/1617 samt börjat uppta gruvor. Nu miste han makten.

Carlborg menar att brodern nog var en bättre administratör och att Jakob nog helst ville vara ute i friheten skogarna, där han trivdes bäst, och leta nya malmfynd.

1624 sålde han Skilå hemman till brodern Hans för 700 daler men fortsatte ännu en tid att vara förvaltare.

1626 klagade bergsmännen i Skinnskatteberg hos Konungen, att han (Jakob) krävde mer dagsverken och hästar än de skulle leverera och att han tog både bokad och obokad malm, som han kom över på vägar och vid hyttor, så att deras bruk tillbakasattes. Mot arbetsfolket var han så hård, att alla rymde.

Artikelförfattaren tycker att till hans försvar får man väl så här i efterhand säga, att i privilegiet fanns rätt till alla slagg/varp?högar, som Hans Urbansson (och i hans ställe förvaltaren Jakob) träffade på. Ingen fick heller hindra Hans i arbetet att få in rättmätiga inkomster. Husaga på drängar och pigor var sed på den tiden. Jakob var sjöman, van att befalla, själv en arbetskarl med stora krav på andra. En viss besvikelse kanske också låg i botten, eftersom brodern hade fått hans tidigare maktposition. Som vi nyss såg i texten protesterade ju bönderna mot att betala sin skatt till herremännen. Det kanske därför inte var

så lätt att få in alla skatter, som Hans skulle omsätta i pengar till Kronan. Uppgiften att alla rymde kan te sig litet överdriven.

Men säger Carlborg, kanske detta missnöje bland arbetsfolket var en anledning, att Jakob Urbansson sökte sig därifrån till Ljusnarsberg 1627.

Hans Urbansson ledde nu ensam kopparbruket vid Skilån från 1627 - 1648

Han lät uppföra en bostad till sig i Riddarhyttan på den plats där Riddarhytte herrgård sedan uppfördes 1852-1855. Den revs 1978.

Under Hans Urbanssons tid sjönk kungsgården Born ned till att var utgård under Riddarhytte Kopparverk och efter olika öden hamnade den på nytt i statens ägo som en del av Uttersbergs kronopark.

I mitten av 1620-talet arrenderade han även räntan i V Skedvi s:n och deltog från 1626 i det konsortium som arrenderade Arboga län, som han sedan ensam arrenderade 1629 men därefter lämnade. 1626 köpte han Hornshammar eller Östanfors vid Uttersberg samt Sörtulinge och Östanfors hemman.

Någon gång mellan 1617 och 1671 gifte Hans Urbansson sig en andra gång, nu med någon, vars namn är okänt, och det enda kända namnet är hennes mor, Ingrid Hansdotter Holm.

Hustru nummer två levde ännu 1671^{4a}

Verksamheten vid Kopparverket gick både upp och ner, ibland riktigt bra, och Hans Urbansson blev kvar ända till 1646. Men då hade koppartillverkningen sjunkit till 8.5 skeppund=1,3 ton, varför Bergskollegium förslog drottning Kristina ett ombyte av arrendator, eftersom Hans Urbansson nu ej längre ansågs vara rätte mannen att driva verket. Denne hade inte heller inlevererat den koppar han var skyldig att göra och inte hade han inställt sig till Bergskollegium för att förklara sig. Men det gick ändå två år innan något gjordes. Under tiden hade Urbansson pantsatt all sin egendom för att kunna betala en rådmann Hansson i Stockholm dennes fordran.

Bergskollegiet ville att bruket skulle fortleva och gav i stället rådmannen Hans Hansson privilegium på bruket och på all Urbanssons egendom. Hans Urbansson ansåg sig orättvist behandlad och uppskörtad av Hans Hansson, som han menade hade utnyttjat hans ekonomiska svaghet och orättmätigt tillskansat sig fördelar. Hans Urbansson började en process, som efter hans död (före 1671, okänt dödsdatum), sedan fortsattes av hans arvingar och avslutades först 1674 och då med fördel för Hanssonska sterbhuset. Hans Urbansson lämnade tydligen Riddarhyttan efter det Hans Hansson tagit över, för 1653 bodde han i Urbansgränden i Stockholm.^{4a}

Ljusnarsbergs förhistoria och kopparfyndet i Kopparberg 1624

. ”Ljusnarsbergs socken synes vid början af 1600-talet hafva blifvit bildad; bygden var kanske ej långt förut upptagen för första gången, eller ur ödesmål, och det åtminstone till en del genom Finnar, och för kopparproduktions skull” står det i Ljusnarsbergskronikan.

Trakten var en öde skogsbygd och hörde till Linde (Lindesbergs) socken. Den förste finnen bosatte sig i slutet av 1500-talet vid sjön Ljusnarn.. Sjön Ljusnaren säges ha fått sitt namn av att det blev en ljusning ,när man kom fram ur de djupa skogarna till den glittrande sjön.

I de första handlingarna kallas området Lindesås finnmark

Där gick en dag Mårten Nilsson från Löa i Ramsbergs socken. Han var en finne från Torneå, som en tid arbetat vid Stora Kopparberget i Falun men genom gifte kommit till Löa. Han

skulle fiska i sjön Björkaren (Björken) och på vägen dit hittade en sten, som låg och blänkte i solen.

Så lyder en av sägnerna. Men det finns många sägner om hur han upptäckte kopparmalmen. Carlberg säger, att det var redan 1616 och att Mårten visade stenen för finnen Peder Henriksson i Rälln, men att de höll det hemligt eftersom grundande av bergverk medförde intrång i egendom och tunga bördor för de, som bodde trakten. Men Mårten drabbades 1616 av blindhet och det ansågs då som straff, för att han avslöjat underjordiska skatter. År 1624 berättade Henriksson om fyndet för Jakob Urbansson, som var en känd malmlätare i Riddarhyttan, en Ruthengänger. Det sades om honom, att han letat malm i Ljusnarsbergstrakten i minst 10 års tid.

Alla andra källor säger att året för fyndet var 1624 och att det var Mårten, som visade stenen för Jakob Urbansson. Denne fann fyndet intressant och såg genast att det fanns koppar i stenen.

På Internet har en ättling till Mårtens Finne i Löa skrivit sin berättelse om hur hans farfar, Charles Eric Sandin, som emigrerade till USA 1891 och fick arbete i en järngruva vid Northern Michigan, var ättling i rakt nedstigande led från Mårtens son, Halsten Mårtensson. ”Man kan undra om inte det finns gruvgener”, skriver han! Han verkar själv bo i USA men har forskat i svenska källor. Även han nämner året 1624 och skriver dessutom att Jakob Urbansson var en vän till Mårten Finne.

Blinde Mårten från Löa fick 1647 två tunnor spannmål för upptäckten av Storgruvan i Kopparberg. Han förmodas ha avlidit före 1650, troligen c-a 75 år gammal.

Efter fyndet av koppar på 1620-talet och det nystartade bergverket kommit igång kallades själva området för Ljusnars kopparberg och bildade en egen socken. Själva bergverket kallas i de gamla handlingarna omväxlande *Finnmarksbruket, Ljusnars kopparbruk, Björkå nya kopparbruk och Nya Kopparberget vid Linde*.

Kårt barn har många namn. Idag benämns det för *Ljusnarsbergsfältet*

Jakob Urbansson beger sig till Lindes bergslag 1627

1627, året efter det att bergsmännen i Skinnskatteberg skrivit till kungen och klagat på honom, beger sig Jakob Urbansson till platsen för fyndet. Han hittar snart malmkroppen och börjar omgående jordrymma. Han lyckas blotta malm i fast klyft. Man kan förstå hans glädje vid upptäckten! Detta blev början till Storgruvan i *Nya kopparberget*, som platsen kom att kallas

Men Jakob Urbansson hade nu inga pengar däremot kontakter och redan *3 september 1627* träffades han, Louis De Geer och Willem Gilius De Bèsche i Finspång i Östergötland och de kom överens att bilda ett bolag i vilket De Geer och Bésche innehade tre fjärdedelar och Urbansson en fjärdedel. Kontraktet skrevs på holländska och Carlborg har fått det översatt. De tre herrarna skulle gemensamt bestrida redan gjorda utgifter samt kommande som hus dammar, ugnar, skrivare, drängar och andra nödvändiga behov och Jakob skulle driva företaget och för sina utlägg få 30 daler i månaden. Dessutom skulle de utverka H K M:ts oktroj för bruket.

(Anm: De Bécshé invandrade till Sverige 1595. Så småningom arrenderade han Finspångs bruk med hjälp av de Geers pengar. De Geer flyttade till Sverige 1627 men hade haft långt ekonomiskt samarbete dessförinnan med Sverige. Han lånade ut en stor summa till Älvsborgs lösen. Han var den mäktigaste bruksmannen i Sverige på den tiden.

Att Jakob Urbansson så utan vidare tog kontakt med Louis De Geer och De Besche tyder på att han kanske redan kände dem, eller att han inte var buskablyg utan "tog för sig", som man säger idag. Han brann för sina bergverk.)

I mars 1628 kom ett kungsbrev, som var direkt ställt på Urbansson. Förutom beviljande av det sökta privilegiet gavs rätt till att bearbeta silvermalm, som Urbansson upptäckt i närheten av sjön Björken. Även rätt till brytning av järnmalm ingick i privilegiet. Kopparn skulle levereras till en vågbod i Lindesberg och senare till vågen i Ljusnarsberg (Gruvstugan).

(Anm: Var kom det nämnda silvret och järnet ifrån? Hade han efter mötet med Louis De Geer och De Besche skickat in en egen ansökan om att få bryta det också? Var det därför privilegiet utfärdats direkt till honom och inte till de tre tillsammans?)

Urbansson började direkt efter mötet i Finspång hösten 1627 att anlägga en kopparhytta vid Krokfors. Han kallade dit en känd byggmästare från Falun att uppföra hyttan vid Björkströmmen, på samma plats, där i senare tid garmakeriet varit förlagt.

I denna trakt slog han sig ned och blev bofast. Han köpte sig ett torpställe i Björksund av finnen Simon Hinderesson i N Hörken i närheten av nuvarande Kopparbergs samhälle.

(Anm 1: uppgift från släktforskare. Anm 2: Alldeles nära Brusala, där den för amatörgeologer kända Ingemar Johansson bodde, han som drog igång Kopparbergs Mineralmässa och var en av grundarna till SARF, Sveriges Amatörgeologers Riksförbund)

Trakten var då en oländig ödebygd med endast någon enstaka bosättare.

Men sedan det nystartade bergverket kommit igång, blev det rena folkvandringen dit, både finnar, svenskar och äventyrare, bland dem förrymda soldater. Befolkningen växte snabbt från noll till flera hundra.

Finnarna tog upp ett gruvhål bredvid Jakobs och byggde en egen hytta längre ned efter strömmen.

Louis De Geer uppförde också efter en tid en egen hytta. 1630 kom 10 bergsmän från Gamla Kopparberget med Kungligt privilegium att uppta gruvhål och bygga en smältugn. Bland dem fanns en Harald Olofsson, som jag återkommer till längre fram. Carlborg skriver att Louis de Geer troligen givit sitt tysta medgivande till detta, eftersom Kronan inte skulle ha vågat bevilja detta utan att fråga den mäktiga mannen. Han hade vid denna tid börjat tröttna på Kopparbruket och förmodligen var avsikten att dra sig ur. Han var mer intresserad av de stora inkomster, som järnbruken gav. Kopparn hade hittills inte givit så stort utbyte ekonomiskt. På kort tid fanns nu alltså fyra hyttor.

Allt det här blev för mycket för Jakob Urbansson.

I slutet av 1630 skriver han till Kammarråden och beklagar sig. Han skriver att "han upfunnit det nya kopparbruket i Finnmarken i Lindes bergslag och med stort släp, möda och arbete ställt verket i ordning till Hans Majestäts och Sveriges Kronas huggnad och välfärd. Nu har han efter 16 år i skog och mark, med mången trötter stund, inte fått en kopparnagel som ett runstyckes värde utan är fattig. Däremot har det kommit en hop skalkar, som tagit den kopparn med blod svett slitit ihop, det var en stor hög som gick över hyttetaket och nu är den bortflugen i orätta händer."¹ (anm: han hade alltså blivit bestulen!)

"Skalkarna" kan ha varit de, som kom från Falun. Men det fanns ju också många andra, som kunnat lägga beslag på kopparhögen.

I samma brev begär han privilegium för ett kopparstreck, som han tror med tiden skulle kunna bli lika betydande som Stora Kopparberget. Försiktigtvis anger han inte läget men begär årligt underhåll i form av ränta från socknarna Medåker, Himmeta, Björkskog och Kings-Barkarö,

som alla ligger söder om Köping. Carlborg tror, att det rör sig antingen om kisanledningen vid Kröklinge i Broo socken eller Gåsta koppargruva i Fellingsbro socken. Men det verkar snart ha upptäckts att fyndigheten ej var lönande, för den nämns inte i fortsättningen, skriver Carlborg. Urbansson omnämner även i samma brev förekomst av silverhaltig blyglans vid Björkskogsnäs i Grythyttan. Det kan ha varit anledningen till att Kronan gjorde försöksbrytning där 1632, som ledde till Grythytte silververk och att Grythyttan fick privilegium som stad (eller som det också hette "bergsfläck"). Men Urbanssons namn finns inte med i några officiella handlingar i det sammanhanget. (Silververket slogs sedan ihop med Hälleforsverket.)

1631 får Urbansson i uppdrag att för drottningens räkning ta sig till Älvdalen efter "demantstenar".

Vid Kopparverket i Ljusnarsberg var det ingen ordning alls och Harald Olofsson hade tagit över ledningen. Denne kallades nu allmänt för fader Harald.

1632 beordrades Överbergmästaren Georg Griesbach till den nya koppargruvan för att besiktiga och bringa ordning, liksom han skulle besiktiga många fler koppargruvor och hyttor runt om i länen. Han rapporterade, att vid Ljusnarsbergs kopparverk såldes kopparn ej bara till Kronan utan även därutöver (vilket var förbjudet) och att man levde i ständig träta.

Han inrättade nu tre rotar och pargång. Varje rote skulle tillverka lika mycket ved för bränningen och hålla lika många tjänare. Först på morgonen skulle man rengöra gruvan och sedan bränna efter pargång. Rotarna skulle sedan dela malmen lika sinsemellan och leverera den färdiga kopparn till Hans Majestäts fogde i Lindesnäs som betalade den 24 daler för varje skeppund.

Första roten var Falugänget, andra finnarna och tredje Jakob Urbansson och hans folk (Louis De Geer och De Besche)

Bergsmannen Harald Olofsson i Falugruppen blev utnämnd till förste bergmästare vid det Nya kopparverket och blev den verkliga driftsledaren medan Urbansson enligt egen uppgift blev befallningsman/uppsyningsman. Olofsson kom som sagt att kallas Fader Harald.

Samma år uppmanades Urbansson, att personligen inställa sig i Stockholm och förklara varför han inte, sedan han fick privilegiet 1628, levererat någon koppar till Kronan.

I Kopparbergsverket i Ljusnarsberg förde sedan Urbansson i fortsättningen en tillbakadragen roll, även om han enligt den tidens mått var en betydande bergsman med egen brytning, skriver Carlborg.

Beträffande oroligheterna vid hyttan står antecknat i Ljusnarsbergskronikan att 40 bergsmän, torpare och husmän redan år 1628 skickat ombud till Västerås och Domkapitlet med begäran om sittande präst och ständig gudstjänst vid kopparbruket. En fridens apostel behövdes bland de oroliga och trätlystna gruvkarlarna. Alla hade dessutom väldigt lång väg till sina sockenkyrkor i Ramsberg, Linde, Grangärde och Norrbärke.^{2a} Grunden till en kyrka lades 1635 och redan i november samma år stod ett litet kapell klart. För att få gravplats inne i kyrkan skulle en viss summa erläggas.^{2b}

Källkritisk granskning, som kan avliva ett gammalt rykte

Omkring 1630 inträffar något, om vilken det inte finns några skriftliga handlingar men som levt vidare i en hörsägen. I oktober 1694 inlämnade Bergmästare Svedberg en historik till Bergskollegium över Ljusnarsbergsfältets bearbetande. I den skrevs in att Jakob Urbansson,

sedan han drivit verket i två år, skulle ha slagit en dräng så illa att denne avlidit. Han skulle därefter ha tvingats fly till Norge, där han stannat i fem år, men sedan fått lejd och återvänt. Svedberg skrev dock, att ingen kvarlevande från den tiden fanns i livet, som kunde bestyrka händelsen. Det var alltså en hörsägen han skickade in. Carlborg har forskat efter handlingar, som kunnat bestyrka det beskrivna, men inte funnit några som helst noteringar i några protokoll eller andra handlingar. Något lejdbrev har heller inte hittats. Inte heller har Urbansson kunnat vistas utomlands i fem år, eftersom han har alibi för de påstådda åren. Carlborg menar att händelsen kan hänga ihop med Urbanssons tid i Riddarhyttan, då han var hård mot arbetsfolket och att någon episod i ryktet givits allt för stora proportioner.¹

1630, när han enligt ryktet beskylls för dråpet, skriver han sitt klagobrev till kammarråden i slutet av året och ansöker då även om nytt privilegium.

1631 får han uppdrag att leta efter/hämta demantstenar i Älvdalen åt Drottningen. Det tog säkert sin rundliga tid.

1632 var överbergmästare Griesbach i Kopparberg för att bringa ordning i oredan vid gruvan. Då borde verkligen något ha noterats om händelsen. Urbansson kallas till Stockholm för att förklara varför han inte levererat koppar.

1633 och 1634 håller Urbansson på med undersökningar och förberedelser till sitt *Memorial om malmstreck i Bergslagen*

Efter 200 år blir ryktet en faktiskt inträffad händelse i Hults Ljusnarbergskronikan 1891^{2c} och senare även av andra författare³. Hult skriver att vid Griesbachs indelning 1632 i rotar leddes Urbanssons rote av Niklas Tysk, eftersom Urbansson tvingats fly, sedan han slagit en dräng så illa att denne dött (Inga källhänvisningar). Om detta skriver Carlborg, att Niklas Tysk kan ha varit, dock ej bestyrkt, en Nicolaus Perner, som kontrakterats av Louis De Geer och den skrivningen kan tydas så, att denne en tid kan ha varit i De Geers tjänst i Kopparberg och av traditionen kunnat betraktats som Urbanssons ersättare, (obs De Geer hade ju även en egen hytta i Kopparberg, som krävde arbetsinsats)

Nästa gång Urbansson nämns i Kronikan är i en fotnot, där det står, att han var den förste, som begravdes i kyrkan. I Kronikan står också att vissa belopp skulle betalas för att få begravningsplats inne i kyrkan. Urbanssons plats kostade förmodligen 20 dlr enligt platsbeskrivningen.²

(Art.förf:s anm: Vem som betalat vet man inte, knappast han själv med sin ständigt dåliga ekonomi, kanske fader Hans, kanske Bergskollegium)

Artikelförfattaren menar att det knappast är troligt att ett dråp/mord fått passera utan rättegång och straff. Läser man gamla domstolsprotokoll är det ju rättegång om det mesta.

Vem drängen skulle ha varit vet man inte heller. Lockade av ryktet om den nyöppnade gruvan kom det många till Ljusnarberg, inte bara finnar och svenskar från närliggande områden, utan även folk av äventyrligt slag som förrymda soldater osv. Det verkade ha varit rena huggsexan vid gruvan. Jakob Urbansson blev dessutom bestulen på sin koppar, som han skriver i sitt klagobrev, i slutet av det påstådda gärningsåret. Stölden av all hans hopsamlade koppar hade säkert gjort honom verkligt vred. Andra tillfällen att möjligen bli vred kunde vara under arbetet med kopparsmältningen, som var ett svårt och känsligt arbete, det minsta fel vid slutfasen kunde förstöra hela den omgången. Så det fanns därför många tillfällen att repa humör.

Husaga var tillåtet, han har kunnat slå en dräng. Den omfattande kopparstölden har kunnat ge anledning till ett storbråk, men han skrev ju själv om händelsen samma år till höga vederbörande och fick senare sitt kopparverk utrett, varvid något då borde ha antecknats om ett mord/dråp blivit begånget.

De fem flyktåren vet vi nu genom handlingarna från Stockholms Stadsarkiv vad det handlade om. Jakob Urbansson blev ju förvisad av kung Karl IX från landet i fem år, 1607 – 1612, långt före sin bergverktid. Men det var ju av helt andra orsaker, som tidigare beskrivits. De åren hade kanske kommit ikapp honom men inte orsaken och kopplats ihop med att han varit illa omtyckt förvaltare i Skinnskatteberg och så blev han med största sannolikhet rasande i Kopparberg, när han blev bestulen. Han var borta långa tider på uppdrag och på malmletning. Så småningom har ett rykte uppstått, som i slutändan blivit något helt annat.

Ingen skall dömas ohörd. Det är ganska oerhört att en person, som hedrades med att bli den förste, som begravdes inne i den nybyggda kyrkan i Kopparberg (återkommer om det längre fram) och som under de påstådda flyktåren fick stort förtroende hos myndighetspersoner med vidsträckta fullmakter av Drottningen, ganska oerhört att han vid slutet på 1690-talet, mer än 60 år efter sin död, drabbades av rykten, som inte hade bekräftats med någon som helst dokumentation eller av någon då levande person.

Kunde det ligga gammal avundsjuka bakom förtälet? Drottningens privilegier innebar ju, som framgår längre fram, att han av både allmoge, fogdar, befallningsmän, läns- och fjärdingsmän skulle få begära all den hjälp och uppehälle han kunde behöva vid sina fortsatta malmletar- och gruvupptagningsförsök?

Man kan nog även dra slutsatsen att Jakob Urbansson var en dynamisk person. En sådan kan också få fiender.

Kanske detta rykte är en anledning till att Jakob Urbanssons *betydelse* alldeles fallit bort när det gäller kopparverkens historieskrivning för Riddarhyttan och Kopparberg?

Men tack vare Harald Carlborgs särtryck finns en djupgående studie av hans verksamhet, för den som vill uppdatera sig.

Artikelförfattaren anser, att det nu är dags att en gång för alla avliva ryktet, även om det är över 300 år för sent!

Jakob Urbanssons memorial om malmstreck i Bergsslagen A:o 1634¹

Han ställer denna skrivelse till Räkningsskammaren. Han erinrar först om hur han allt sedan 1613 till dags dato, 1634, med flit möda och stor omkostnad arbetat i fem bergslagar för att, enligt de privilegier och fullmakter han fått, på landsbygden söka nya bruk av silver-, koppar och järn och därvid satt all sin fattigdom. Han påminner vad kopparbruk han upptagit på sin och sina consorters bekostnad, kronan till gagn och godo. Nu vill han komma vidare med härliga bruk vartill han behöver deras högheters nådiga fullmakt och hjälp. Därför vill han beskriva de förfarenheter han erfarit i skog och mark, Sveriges rike till godo och mig fattig person till en gunstig och nådig överhet och ber att få vara eders Härligheters trogne tjänare in i döden.

Sedan följer en lång beskrivning på platser som kan vara intressanta. Somliga har han besökt tidigare, andra det senaste året. Han skriver med stor entusiasmen hur han har hittat silver- och kopparstreck i :

- Skinnskatteberg/ Högförstrakten(ngt av Bastnäsfälten)
- Värmlandsberg, Saxehyttan, Björknäshöjden, Långbahn, Kopparmossen, Lungtorp, Brunnsjöberg, Alkvätten, Hornskullen, Gåsborn, där hittar han tenn och lät bryta 40 lass. Den var mycket finare än den han sett i Marienberg i Tyskland (Detta ställe undersöktes sedan av Bergskollegium, men ingen tenn hittades.)

- Nora skogs socken, Lindes Bergslag, Mårdshyttan, Guldsmedshyttan, där det fanns ett fint silverstreck nära gamla gruvan
- Väster Silvberg i Grueriset, Stareboda fjärding, där hittar han nytt silverstreck
- I Grängis bergslag hittar han Kopparstreck med tämligen god malm i Norreboda fäbodrar. Carlborg säger, att det nog var Bubergruvan, som ligger ovanför Norrbo i Grangärde socken
- Ett rikt silverfynd, som kunde bli ett nytt Salsberg, hittar han mellan Greng och Laxsjön. ”Där lät jag utrymma och gräva för några år sedan” skriver Urbansson ”och fick loss 30 lass silvermalm”. Carlborg gissar på Brunsviks Rödgruvan, men menar att det är fel läge. (Art.förf:s anm: Geologerna Karin o Gunnar Erikssons i Garpenberg har sett platsen: ett bränt runt gruvhål, mkt silverrikt, som heter Silvergruvan och är en gammal gruva av okänd ålder. Det är hög silverhalt i den stuff, som de har tagit med sig därifrån. Gruvan ligger 2 km norr om Lindbastmora)
- Sörgoviken, där har han sett samma malm som i Markirk i Tyskland, där man framställer guld ur den malmtypen. (Gruvan i Sörgoviken heter Segerkronans utmål och ligger i Iviksfältet utanför Ludvika)

Han använder slagruta/slagrod och jordstenar. Men han gjorde säkert också iakttagelser på växtlighet, stenarnas vittringshud, färg osv.

I en del litteratur beskrivs han som en malmetare, en Ruthengänger. (Anm: I Tyskland är det enligt uppgift på Internet väldigt vanligt med slagruta. Han hade ju gjort studiebesök där och då kanske kunnat lära sig konsten. Kanske han vistats där under sina ”fördrivningsår”, som man inte vet var han tillbringade.) Att vara Ruthengänger var faktiskt vedertaget på den tiden. Sala silvergruva upptäcktes enligt uppgift på Internet genom en slagruta och där fanns en anställd rutehngänger med mycket högre lön än de, som arbetade i gruvan.

Under sin tid i Ridrarhyttan och Kopparberg måste han ha vandrat runt mycket i skogarna för att leta alla malmstreck och gamla gruvor han hade i uppdrag att finna. Han skriver i Memorialet, att en del av de fynd han tar upp i sitt memorial, hade han sett vid besök redan för flera år sedan.

Han pratade även med folk, som berättade om gamla silvergruvor, som tyskar brutit för länge sedan och om gruvor, som befolkningen gömt/täckt över så att ingen skulle upptäcka dem. För befolkningen var bergverk en dryg pålaga, de var inte alltför glada för ett sådant. Han lyssnade på sägner om drakeld och hur draken gått där och där. Sådant som man trodde på då. Flera andra bergsmän vittnar också i sina skrivelser om Drakelden, hur den löpte efter berghällarna, där malmen skulle finnas.

Memorialet fick ett fint mottagande och beaktande. Redan vid nyåret 1635 uppvisar han malmprov i proberkammaren i Stockholm från nya fyndigheter i Lindes bergslag och Värmland och 3 januari fick han uppdrag att för Kronans räkning göra förberedande undersökningar på dem med fullmakt att från ortsmyndigheterna rekvirera all den arbetskraft han behövde. Han skulle själv få resa med två skjutshästar och ”ovägerligen” bekomma all nödtröft.

I augusti samma år fick han följa landshövdingen Carl Bonde på inspektionsresa i Bergslagen och fick i september nytt uppdrag av Bonde att undersöka nyfunna silver- och kopparstreck i Värmland

Kunglig respons -Fullmakt att vara malmetare¹ - Jakob Urbanssons sista år

18 december 1635 fick han av drottning Kristina enligt Carlborg en anmärkningsvärt vidträckt malmetarfullmakt: - Därför att han tror sig kunna uppspana bergverk på åtskilliga orter i landet och har så stor vetskap/kunskap får han fullmakt och befallning, att så snart han

finner något rapportera till drottningen eller Räknekammaren. Alla fogdar och befallningsmän samt menig allmoge är skyldiga ställa upp med hjälp och assistans. Dessutom ska alla läns- och fjärdingsmän ställa upp med skjutshästar och nödortftig fri fordenskap-

Dessutom utgick i december 1635 utgick en befallning till Kammaren att till Urbansson, *som tack för upptagandet av Riddarhytte- och Ljusnarsbergs kopparverk*, utanordna 50 tunnor av Närkes tiondespannmål och att som bostad till hans hustru och barn upplåta en gård, som han skulle njuta fri från ordinarie utlagor. Det får väl ses som malmletarlön, skriver Carlborg. Dessutom fick han 18 december 1635 kunglig Maj:ts tillstånd att tullfritt utskeppa 50 skeppund koppar från sin gruva. Det blev ett ordentligt tillskott.

Trots all välvilja, som han fick, avtog hans nit i Kronans tjänst. I juni 1636 fick han ett brev med förebråelser från Kammaren, att han utträttat litet eller intet och att han hade försummat att göra en resa till Hälsingland för att där undersöka ett galmejaberg och han uppmanades omgående bege sig dit.

Kanske var hans hälsa undergrävd redan nu, skriver Carlborg. Två år senare, september 1638, inlade bergmästare Harald Olofsson vid Nya Kopparberget en förbön för Urbansson hos Bergskollegium. Han berättade, att Jakob Urbansson var alldeles utmärglad och varken kunde leva eller dö utan låg i stor eländighet. ”Han är bara skinn och ben, det eländigaste jag sett”, slutar Olofsson. Han hade redan i juli meddelat att Urbansson sedan 10 veckor låg till sängs och hade intet att äta och även om han haft det hade han inte kunnat förmå det.

Bergskollegium beviljade nu Urbansson 100 daler silvermynt till hans uppehälle som Olsson skulle dela ut i omgångar så att inte Urbansson förslösade det på onödiga utgifter eller till äventyrs i all hast förpaderade det. Uttrycket innebär tydligen viss erfarenhet av Urbanssons sätt att handskas med pengar. (Artikeförfattarens anm: han lejde ju tydligen folk och bekostade själv mycket av nödvändiga byggnationer vid upptagandet av sina gruvor och hyttor.)

Men i brevet från Bergskollegium meddelades också, att Urbansson för en tid sedan skickat in prov på galmeja, som han skulle få belöning för, om han omtalade var det kom ifrån.

(Urbansson hade alltså in i det sista varit ute och letat mineral.) Zink (Galmeja) var vid denna tid synnerligen attraktivt för landet och Carlborg tycker det var klokt av Urbansson att leta efter just det. I april 1638 hade assessor Krusebjörn i Säter meddelat, att han skulle resa till Dalarna med Jakob Urbansson, som lovat visa strecket. Krusebjörn säger att provet var lovande, men han tyckte det såg ut att vara från främmande land. Men sjukdomen kom emellan och det blev ingen resa.

Fyndet var troligen från Boda i Kopparbergs län, som en tid ansågs lovande.

Jakob Urbansson dog av sin sjukdom. I Kyrkoböckernas begravningsbok för Kopparberg står ”9 september 1638 bleff Jacob Urbansson begrafft -- i Kyrkian strax offuan Stora gången.” Carlborg avslutar sin berättelse med orden ”det var en värdig hyllningsåtgärd för en man som spelat en sådan avgörande roll vid grundandet av det nya samhället i Lindesbergs finnmark, Kopparberg, och det namnet påminner alltjämt om anledningen till dess uppkomst, nämligen den gamla koppargruvan, som nu sedan länge ligger öde”

Men hustrun bodde kvar i Ljusnarsberg med sina barn i stor fattigdom. 1648 fick hon av Bergskollegium tillfälligt underhåll på 20 dlr silvermynt och 1652 ett på 6 dlr silvermynt. Hur det blev med gården, de skulle få, vet man inte. Om hennes och barnens öde får annan forskning ta vid.

Källhänvisningar

Några utvalda för att underlätta eget sök eller eventuell kontroll

- 1) Jakob Urbansson - Ett malmleraröde i början av 1600-talet
sid 91; sid 96: sid 98 f; sid 100 ff; sid 108

- 2) Ljusnarsbergs krönika, Karl Hult,
2a sid 14 f; 2b sid 18; 2c sid 12

- 3) Översiktlig geokemisk undersökning av gruvavfall vid Ljusnarsbergsfältet i
Kopparberg, Ljusnarsbergs s:n, sid 6

- 4a) Stockholms stadsarkiv, Rådmän i Stockholm, sid 157
- 4b) Arvsskifteshandlingar
- 4c) Uppslag 95 för år 1576

- 5) Stockholmiana

I boken *Riddarhytte malmfält* finns Jakobs och Hans Urbanssons privilegier i Skinnskatteberg med som bilagor, intressant läsning. Tyvärr har jag inga sidhänvisningar från den boken, men mycket om Hans Urbansson är hämtat därifrån.

Kopparbergs kyrka från 1635

Gammalt Vykort, Stora Stöten vid Gruvbacken
Kopparberg